

eer en hoon voor houwdegen Jo van Heutsz

uit de serie Markante gebeurtenissen en kwesties in het Interbellum

Tijdens de Atjeh-oorlog (1873–1914) gaf de Nederlandse generaal Joannes Benedictus van Heutsz leiding aan een uiterst brute militaire strategie. Onder zijn directe verantwoordelijkheid als gouverneur van Atjeh (1898–1904) en later als gouverneur-generaal van Nederlands-Indië werden op grote schaal oorlogsmisdaden en wreedheden gepleegd om het Atjehse verzet definitief te breken. Dit harde beleid werd destijds eufemistisch 'pacificatie' genoemd, maar kostte naar schatting aan 70.000 tot 100.000 Atjehers het leven. Om de bevolking te dwingen zich over te geven, pasten de troepen onder leiding van Van Heutsz op grote schaal de tactiek van de verschroeide aarde toe. Complete dorpen werden platgebrand, veestapels werden afgeslacht en oogsten werden systematisch vernietigd om de logistieke steun voor de guerrilla's af te snijden.

Daarnaast intensiverde Van Heutsz de inzet van het gevreesde Korps Marechaussee van Atjeh en Onderhorigheden. Dit waren lichtbewapende, zeer mobiele terreureenheden die diep in de jungle op Atjehers joegen. Ze stonden bekend om hun meedogenloosheid en het systematisch weigeren om krijgsgevangenen te maken. Het KNIL maakte onder het regime van Van Heutsz geen enkel onderscheid tussen strijders en burgers. Bij de bestorming van Atjehse versterkingen,

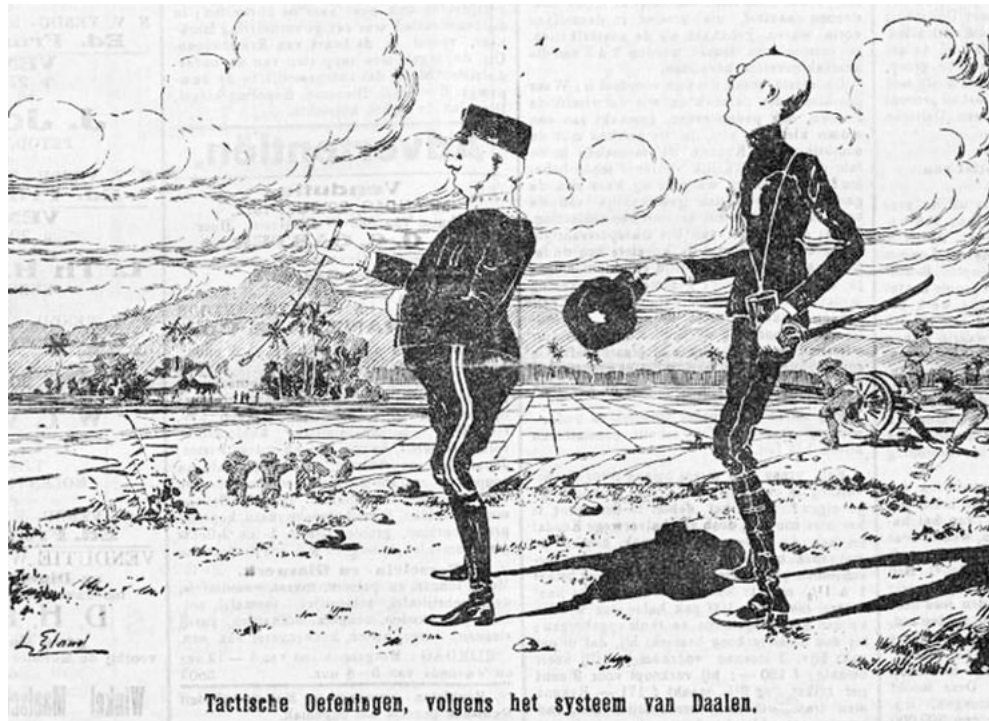

de zogenaamde koetans, werden niet alleen mannen, maar ook grote aantallen vrouwen en kinderen omgebracht. Uit ooggetuigenverslagen van militairen bleek dat gevangenen op afschuwelijke manieren werden gemarteld om informatie los te krijgen en dat executies zonder enige vorm van proces aan de orde van de dag waren.

De bloedbaden onder Van Daalen als dieptepunt

Hoewel Van Heutsz de algehele leiding had over de operaties, bereikte het geweld een gruwelijk dieptepunt onder zijn directe ondergeschikte, luitenant-kolonel G.C.E. van Daalen. In 1904 stuurde

- ▲ *Van Heutsz kijkt van een afstand de aanval van zijn leger op Baté Ilië*
- ◀ *Joannes Benedictus van Heutsz, een minder martiaal portret dan gewoonlijk*

Van Heutsz hem op een bloedige strafexpeditie naar de Gajo- en Alaslanden. Tijdens deze expeditie werden in versterkte dorpen, waaronder Kuto Reh, in korte tijd bijna 3.000 Atjehers vermoord, onder wie meer dan 1.000 vrouwen en kinderen. Foto's van deze massaslachtingen (pag.4) lekten uit en leidden destijds al tot felle politieke discussies in Nederland.

Van Heutsz zelf deed beschuldigingen van wreedheden grotendeels af als onzin of stelde dat zulke excessen nu eenmaal onvermijdelijk waren in een koloniale oorlog. Samen met zijn adjudant Hendrikus Colijn, de latere premier van Nederland, hield hij zijn troepen de

- ▲ *Van Heutsz met zijn stafchef Frits van Daalen, de uitvinder van het systeem Van-Daalen dat ontaarde in Van-Daal-isme*
- *Een indrukwekkende begrafenisstoet trok in 1927 door Amsterdam*

hand boven het hoofd. Waar Van Heutsz in de vroege twintigste eeuw nog als nationale held en 'Pacifator van Atjeh' werd geëerd met een staatsbegrafenis en standbeelden, is zijn reputatie tegenwoordig volledig gekanteld. Hij staat in de moderne geschiedschrijving bekend als de 'Slachter van Atjeh' en de monumenten voor hem zijn door de jaren heen hernoemd, aangepast of het onderwerp van aanhoudend protest.

Een omstreden staatsbegrafenis in Amsterdam

Generaal van Heutsz overleed in 1924 in het Zwitserse Montreux en werd daar aanvankelijk begraven. Drie jaar later, in 1927, werd

Foto gemaakt in 1904 van een actie van Frits van Daalen waarbij een volledige kampong werd uitgemoord. De lijken worden verzameld in een massagraf maar er liggen er nog rond.

zijn stoffelijk overschot naar Nederland overgebracht. Hij kreeg als enige niet-koninklijke persoon in de moderne Nederlandse geschiedenis een officiële staatsbegrafenis. De herbegraving vond plaats op 9 juni 1927 in Amsterdam. De kist werd voorafgaand aan de begrafenis opgebaard in het Koninklijk Paleis op de Dam. Van daaruit trok een indrukwekkende militaire stoet, gadegeslagen door tienduizenden burgers en onder begeleiding van prins-gemaal Hendrik, door de stad. Van Heutsz werd bijgezet in een speciaal voor hem opgericht mausoleum op De Nieuwe Oosterbegraafplaats in de Watergraafsmeer. Dit monumentale praalgraf stond oorspronkelijk direct in de vierhonderd meter lange hoofd-zichtas van het begraafplaatspark. In 2003 werd de grafkelder gedemonteerd om deze historische zichtlijn te herstellen, waarna de graftombe is gerestaureerd en op een andere locatie op dezelfde begraafplaats is herbouwd.

De staatsbegrafenis van generaal Van Heutsz legde de diepe maatschappelijke en politieke breuklijnen in Nederland pijnlijk bloot. Hoewel de dag zelf door een enorme inzet van politie en militairen ordelijk verliep, ging er in de maanden en weken voorafgaand aan de plechtigheid een storm van politieke ophef en felle maatschappelijke protesten door het land. De ophef begon direct toen de conservatieve regering, gesteund door koningin Wilhelmina, besloot om Van Heutsz een officiële staatsbegrafenis te geven. De rechtse partijen en nationalistenvonden in de plechtigheid de ultieme kans om het Nederlandse imperialisme te vieren. In een tijd waarin er in Nederlands-Indië steeds meer antikoloniaal verzet opkwam, moest

- ▲ *De begrafenisstoet op weg naar de Nieuwe Oosterbegraafplaats*
- ◀ *Deze prominente plek voor het mausoleum voor Van Heutsz werd in 2003 vervuld voor een minder opvallende plek*

de begrafenis dienen als een zorgvuldig geregisseerd vertoon van koloniale macht. Hiermee wilde men laten zien dat Nederland de koloniën nog stevig in de greep had.

Politieke verdeeldheid en parlementaire boycot

De linkse oppositie, aangevoerd door de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) en de Communistische Partij Holland (CPH), reageerde woedend. Zij weigerden categorisch om mee te werken aan wat zij zagen als de verheerlijking van een militaristische slachter. Links-Nederland wees onophoudelijk op de tienduizenden Atjehse doden, inclusief vrouwen en kinderen, die onder het bewind van Van Heutsz waren gevallen. Deze politieke ophef vertaalde zich in harde acties binnen de overheid. Ministers en Kamerleden van

socialistische en communistische huize weigerden demonstratief aanwezig te zijn bij de plechtigheden.

Omdat de herbegraving in Amsterdam plaatsvond, werd de gemeenteraad geacht een afvaardiging te sturen. De Amsterdamse socialistische wethouders en raadsleden weigerden echter resoluut om mee te lopen in de stoet of de vlaggen op het stadhuis halfstok te hangen. Dit leidde tot felle, bittere debatten in de Amsterdamse raadszaal tussen linkse en rechtse politici. In de aanloop naar 9 juni werden er in verschillende steden, en met name in Amsterdam, protestbijeenkomsten georganiseerd. In linkse en anarchistische bladen werd de bevolking opgeroepen om de begrafenis te boycotten of ertegen te demonstreren, waarbij Van Heutsz werd afgeschilderd als het symbool van een bloeddorstig en verderfelijk koloniaal bewind.

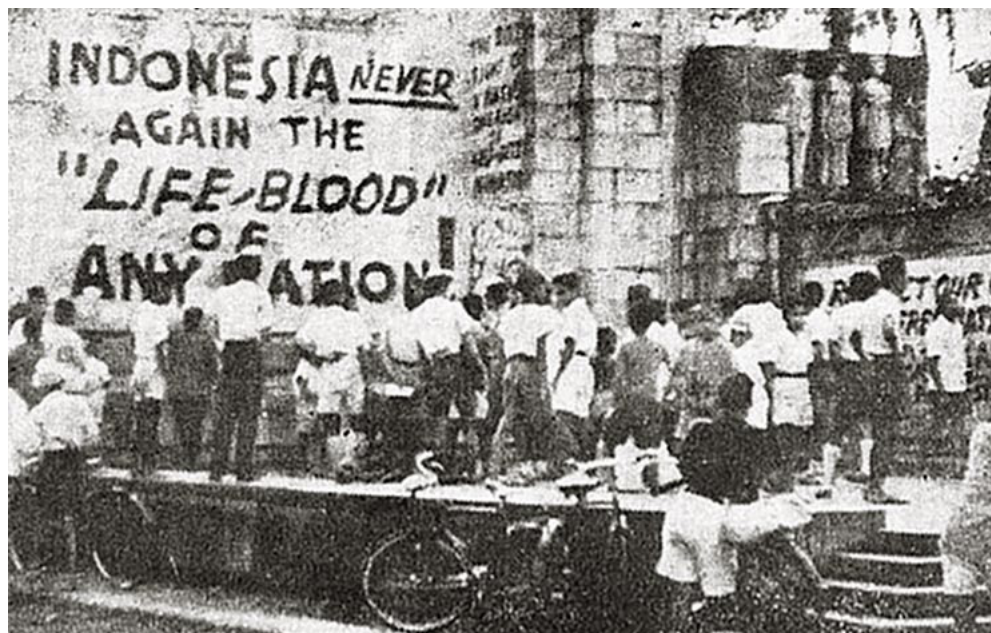

- ▲ *Het Van Heutsz-monument dat in 1935 werd gebouwd op het Olympiaplein*
- *Koningin Wilhelmina legt een krans tijdens de inwijding van het monument*

Veiligheidsmaatregelen en straatprotesten

De autoriteiten waren doodsbang voor rellen of verstoringen van de begrafenisstoet, die van het Paleis op de Dam naar De Nieuwe Ooster trok. Amsterdam werd op de dag zelf omgevormd tot een militaire vesting. Er was een enorme politiemacht op de been en er werd zelfs een speciaal bewapend legerdetachement ingezet om de orde te handhaven en protesterenden op afstand te houden. Door deze massale veiligheidsmaatregelen bleven grote, openlijke confrontaties en rellen op de begrafenisdag zelf uit. Terwijl tienduizenden nationalistische burgers de straat opgingen om de generaal te eren, bleven de linkse tegenstanders massaal weg of hielden zij hun protesten buiten de streng bewaakte route.

De ophef in 1927 bleek de opmaat voor een decennialange strijd. Toen de aanhangers van Van Heutsz direct na de begrafenis vol-

doende geld over bleken te hebben voor een gigantisch standbeeld, laaide de politieke strijd opnieuw in alle hevigheid op. Dit zou later leiden tot het Van Heutsz-monument aan de Apollolaan.

De onwankelbare houding van Koningin Wilhelmina

Koningin Wilhelmina nam tijdens de politieke ophef en protesten rondom de staatsbegrafenis van generaal Van Heutsz in 1927 een zeer standvastige houding aan. Zij distantieerde zich niet van het omstreden eerbetoon, maar steunde het juist volledig. Koningin Wilhelmina stond pal achter het besluit om Van Heutsz de uitzonderlijke eer van een officiële staatsbegrafenis te bewijzen en negeerde de fel-

- ▲ *Het Van Heutsz-monument beklad, vooral in de 60-er jaren*
- ◀ *Ook in Nederlands-Indië werd ter ere van Van Heutsz een monument opgericht op het Van Heutszplein te Batavië; het stond er tot 1953*

le morele bezwaren van de linkse oppositiepartijen over de wandaden in Atjeh. Hoewel de koningin zelf niet meeliep in de begrafenisstoet door Amsterdam, liet zij zich tijdens de plechtigheid officieel vertegenwoordigen door haar echtgenoot, prins-gemaal Hendrik. Hiermee gaf het Koninklijk Huis een glashelder

en officieel signaal af dat zij achter de nalatenschap van de generaal stond. Wilhelmina stelde bovendien het Koninklijk Paleis op de Dam ter beschikking. Dat het stoffelijk overschot van de generaal mocht worden opgebaard in een koninklijk paleis, was een van die hoge eerbewijzen die de vorstin kon toekennen. Wilhelmina's houding paste binnen haar bredere visie op het koloniale rijk en het leger. Zij was sterk gehecht aan de krijgsmacht en zag militairen als Van Heutsz als helden die de grootsheid en eenheid van het Koninkrijk der Nederlanden verdedigden. Protesten deden haar niet wankelen; zij zag het als haar plicht de eenheid en daadkracht van het rijk uit te stralen.

- ▲ In 1968 werd nog een herdenking bij het monument georganiseerd
- Protest in 1968 op weg naar het monument (© Getty images)

Dat Wilhelmina zich door de maatschappelijke onrust niet liet beïnvloeden, bleek ook acht jaar later. Toen in 1935 het eveneens zwaar omstreden Van Heutsz-monument in Amsterdam werd voltooid, reisde koningin Wilhelmina persoonlijk af naar de hoofdstad om het monument officieel te onthullen, geflankeerd door minister-president Hendrikus Colijn. Ook toen waren er felle protesten, maar de koningin week geen centimeter voor de publieke opinie.

Amsterdam als het financiële hart van de kolonisatie

De keuze om generaal Van Heutsz juist in Amsterdam te herbe-graven, en niet in regeringsstad Den Haag, was van origine geen bewuste provocatie om rellen uit te lokken, al pakte de uitwerking door de politieke spanningen wel provocerend uit. De keuze had te maken met het sterke koloniale netwerk in de hoofdstad. Er waren

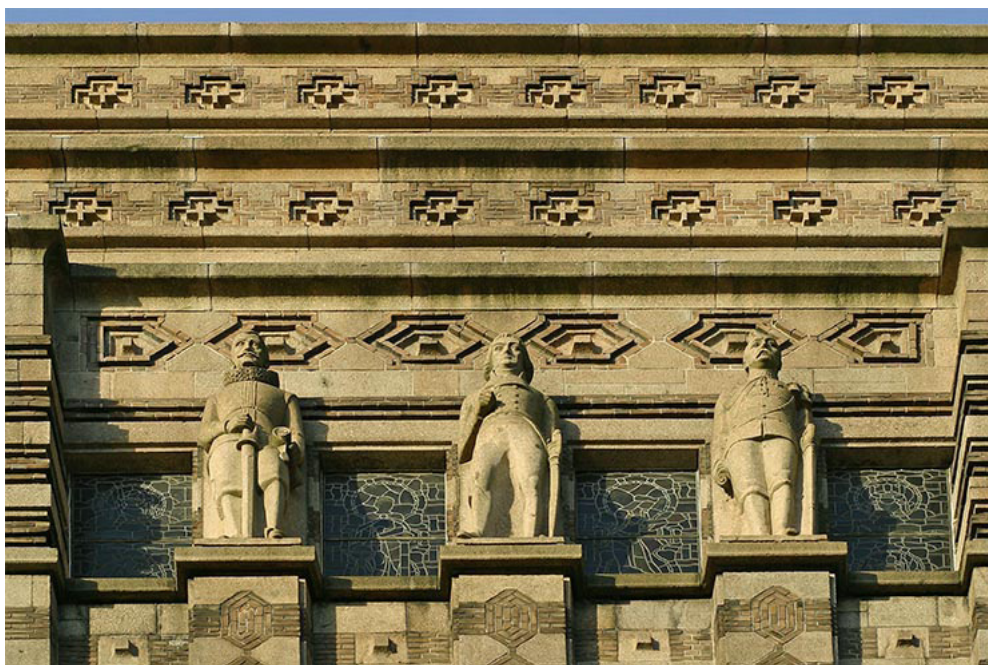
duidelijke historische redenen waarom de herbegraving in Amsterdam plaatsvond en waarom Den Haag werd gepasseerd. Hoewel Den Haag de politieke hoofdstad was, vormde Amsterdam de financiële motor achter de kolonisatie van Nederlands-Indië. Grote handelsondernemingen, koloniale banken en rederijen, zoals de Stoomvaart-Maatschappij Nederland en de Nederlandsche Handel-Maatschappij, waren in Amsterdam gevestigd en vormden een comité die de herbegraving organiseerde. Het initiatief om Van Heutsz naar Nederland te halen en voor hem een peperduur praalgraf te bekostigen, kwam niet vanuit de overheid, maar vanuit een comité van vermogende Amsterdamse reders en koloniale ondernemers, aangevoerd door de invloedrijke bankier en reder Ernst Heldring. Zij zagen Van Heutsz als de man die de Indische archipel veilig had gemaakt voor hun handel en wilden hem in hun eigen stad eren.

De diepe kloof binnen links-Nederland

De rellen en maatschappelijke onrust rond de staatsbegrafenis van generaal Van Heutsz in 1927 legden een diepe ideologische kloof binnen links-Nederland bloot. Hoewel zowel de socialisten als de communisten fel tegen de verheerlijking van Van Heutsz waren, verschilden hun aanpak en onderlinge verhouding hemelsbreed. De Communistische Partij Holland (CPH) nam de meest radicale en activistische houding aan tegen de staatsbegrafenis. Waar andere groeperingen het hielden bij politieke boycotts, zochten de commu-

- ▲ In 1990 bekladden ANJV-jongeren opnieuw het monument; de tweede leuze betreft de wens dienstweigeraars aan de politionele acties te rehabiliteren
- ◀ Still uit *AndereTijden*-documentaire met beschadigde sokkel; de plaquette en de letters zijn in 1984 gesloopt en tot vandaag onvindbaar

nisten bewust de confrontatie op de barricaden. In hun partijblad *De Tribune* werd Van Heutsz afgeschilderd als de absolute personificatie van het bloedige imperialisme en het grootkapitaal. De CPH riep arbeiders op om massaal de straat op te gaan en de begrafenisstoet fysiek te verhinderen of te verstoren.

In de dagen rond 9 juni 1927 organiseerden de communisten opzwepende protestbijeenkomsten in de Amsterdamse Jordaan en de Indische Buurt. Het waren voornamelijk communistische activisten en radicale anarchisten die probeerden door de politielinies heen te breken om de militaire stoet te verstoren, wat leidde tot grimmige charges van de bereden politie. De massale inzet van politie en leger

- ▲ *Op het hoofdkantoor van de Nederlandsche Handel Maatschappij staat een beeld van Van Heutsz naast die van Coen en Daendels*
- *Kransleggingen e.d. konden niet meer zonder politiebescherming*

was destijds grotendeels bedoeld om specifiek deze communistische dreiging de kop in te drukken.

Hoewel men zou verwachten dat de socialisten van de SDAP en de communisten van de CPH één front vormden tegen de Slachter van Atjeh, was het tegendeel waar. De verhouding tussen beide stromingen was in 1927 buitengewoon vijandig. Sinds de Russische Revolutie van 1917 en de oprichting van de CPH zagen de socialisten en communisten elkaar als aartsvijanden. De SDAP had de revolutie afgezworen en probeerde via de democratische weg, via het parlement en gemeenteraden, de macht te verkrijgen. Zij wilden door de burgerlijke politiek serieus worden genomen als een fatsoenlijke bestuurspartij en keurden het revolutionaire straatgeweld en de rellen van de communisten dan ook ten strengste af. De CPH zag de socialisten op hun beurt als verraders van de arbeidersklasse, omdat de socialisten weigerden het kapitalistische systeem met

geweld omver te werpen.

Tijdens de begrafenis van Van Heutsz leidde deze vijandschap tot twee totaal gescheiden protestvormen. De socialisten protesteerden formeel en 'netjes' binnen de kaders van de wet. Hun wethouders en raadsleden boycotten de ceremonies in de Amsterdamse gemeenteraad en de Tweede Kamer, en op straatniveau riep de SDAP haar achterban juist op om thuis te blijven en de begrafenis te negeren. Zij wilden zich absoluut niet associëren met de communisten. De communisten negeerden de oproep tot kalmte van de socialisten volledig en misbruikten het formele protest van de SDAP in de gemeenteraad door de socialisten te verwijten dat ze laf waren en weigerden echt te vechten voor de arbeiders en de onderdrukte Atjehers. De staatsbegrafenis van Van Heutsz werd zo niet alleen een strijd tussen links en rechts, maar ook een arena waarin socialisten en communisten vochten om de morele en politieke leiding over de Amsterdamse arbeidersklasse.

► *Het monument voor Domela Nieuwenhuis op het Nassauplein kwam er alleen maar als zoethoudertje vanwege de weerstand tegen het monument voor Van Heutsz*

De publieke opinie en de impact van de Tweede Wereldoorlog

De publieke opinie over generaal Van Heutsz verschoof in de decennia na zijn herbegraving van blinde heldenverering naar felle maatschappelijke afkeer. Het kantelmoment waarop de generaal definitief niet meer kon, lag aan het einde van de jaren zestig. De Tweede Wereldoorlog speelde in dit proces een cruciale, versnellende rol. Tot aan de Tweede Wereldoorlog wist de conservatieve, nationalistische elite de nagedachtenis aan Van Heutsz grotendeels te beschermen. In 1935 onthulde koningin Wilhelmina zelfs nog het grote Van Heutsz-monument in Amsterdam-Zuid.

De Tweede Wereldoorlog veranderde echter alles. Tijdens de Japanse bezetting werd het Nederlandse koloniale bestuur in Zuidoost-Azië weggevaagd. Direct na de oorlog verklaarde Indonesië zich onafhankelijk. Nederland probeerde de kolonie nog met bloedige militaire interventies te behouden, maar moest zich in 1949 gewonnen geven. In het onafhankelijke Indonesië werden monumenten van Van Heutsz, zoals in Jakarta, direct door vrijheidsstrijders beschadigd.

Daarnaast ontstond er een nieuw moreel zelfinzicht. Nederlanders hadden tijdens de bezetting zelf ervaren hoe het was om onderdrukt en gekoloniseerd te worden door een vreemde mogendheid. Dit zorgde, weliswaar langzaam, voor een moreel ontwaken. Het besef groeide dat de pacificatie, het met geweld onderwerpen van volkeren, onrechtvaardig was. Bovendien had NSB-leider Anton Mussert in 1935 een krans gelegd bij het monument van Van Heutsz in Batavië. Door de oorlogsjaren raakte de agressieve, nationalistische en imperialistische retoriek rondom koloniale helden besmet met fascistoïde associaties.

Van opstandige jeugd tot het omgedoopte monument

Hoewel de politieke elite in de jaren vijftig nog probeerde de koloniale traditie in stand te houden – zo werd in 1950 nota bene het Regiment Van Heutsz binnen de Koninklijke Landmacht opgericht – was de publieke opinie aan het einde van de jaren zestig definitief gekanteld. Vanaf dat

- ▲ Een plaquette legt uit wat de nieuwe functie van het monument werd; een actie van Deelraad Zuid
- ◀ Zelfs als monument Indië-Nederland bleven bekladdingen doorgaan zoals hier in 2020 met leuzen en verfbommen

moment kon Van Heutsz niet meer op brede maatschappelijke goedkeuring rekenen. De protestgeneratie van de jaren zestig pikte de koloniale verheerlijking niet langer. De Amsterdamse progressieve jeugdbeweging Provo maakte van het Van Heutsz-monument het symbool van imperialisme en racisme. Het monument werd herhaaldelijk met witte en rode verf beklad, en de letters met zijn naam werden gesloopt.

Het absolute kantelmoment was in 1967, toen er een bomaanslag werd gepleegd op het Van Heutsz-monument in Amsterdam. Hoewel de daders destijds uit radicale hoek kwamen, was de boodschap voor het grote publiek duidelijk: de generaal was geen nationale held meer, maar een symbool van verdeeldheid en historisch onrecht. In de decennia die volgden, werd de reputatie van Van Heutsz

▲ *Toch nog een passende functie voor het monument, niet dat de badderende peuters zich realiseren waarom dit monument er staat*

alleen maar slechter. In 1984 volgde er een tweede, zwaardere bomexplosie bij het monument, opgeëist door de actiegroep Koeto Reh, genoemd naar het Atjehse dorp waar het KNIL een bloedbad had aangericht. De plaquette en de letters van de naam 'Van Heutsz' werden toen gestolen en zijn nooit teruggevonden.

Eind 1998 diende het Comité Herdenking Gevallen Nederlands-Indië een aanvraag in tot naamsverandering van het monument. De deelraad Amsterdam Oud-Zuid zat nu in een lastig parket, aangezien het monument intussen ook in de procedure zat om rijksmonument te worden. In de hoop dat een externe instantie uitkomst zou kunnen bieden werd begin 1999 Instituut Clingendael om een advies gevraagd. Wat moest er gebeuren met het monument, dat de gemeente al 65 jaar last bezorgde? Clingendael heeft een aantal discussierondes georganiseerd met historici, vertegenwoordigers van belangengroepen, en buurtbewoners. Moest de Van Heutsz-plaquette terugkomen, kreeg het monument een nieuwe naam, werd het een slachtoffer-monument, moest er een extra informatiebordje komen? Uiteindelijk besloot de gemeente Amsterdam in 2004 dat de naam van de generaal definitief niet meer door de beugel kon. Alle directe verwijzingen naar Van Heutsz werden van het bouwwerk verwijderd. Het monument werd officieel omgedoopt tot het Monument Indië-Nederland, waarmee het veranderde van een eerbetoon aan één man in een gedenkteken voor de complexe en pijnlijke koloniale relatie tussen beide landen. Sinds de jaren zestig zijn er nog wel kransleggingen en herdenkingen geweest, al veranderde het karakter daarvan volledig. Vlak na de eerste bomaanslag van 1967 probeerden conservatieve kringen de nagedachtenis van de generaal nog één keer te verdedigen, wat op 3 februari 1968 leidde tot een van de laatste klassieke kransleggingen bij het monument.